

СЕКЦІЯ 7 ПСИХОЛОГІЯ ПРАЦІ

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЦІННІСНОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ ПІД ВПЛИВОМ ПРОБЛЕМОГЕННОЇ СИТУАЦІЇ

THEORETICAL ASPECTS OF TRANSFORMATION OF THE VALUE SPHERE OF THE PERSONALITY UNDER THE INFLUENCE OF A PROBLEMOGENIC SITUATION

Стаття присвячена вивченню трансформації ціннісних орієнтацій особистості під впливом повномасштабного вторгнення як причини змін. Була показана багатогранність та багатомірність ціннісної сфери та її динамічна структура. У статті висвітлено важливість вивчення ціннісної орієнтації особистості у зв'язку з проблемогенною ситуацією, що спричиняє виникнення питання у розумінні рушійних сил індивіда. Дослідження, що були виконані до повномасштабного вторгнення, були взяті за основу та показували рівень щастя, фінансового благополуччя, внутрішнього відчуття безпеки індивіда. Зазначено проблему дослідження ціннісної сфери особистості через суб'єктивне сприйняття індивідом процесів, що відбуваються у соціумі. У теоретичних дослідженнях вітчизняних та закордонних вчених були представлені чинники змін та їх наслідки для ціннісної орієнтації, її вплив на мотиваційну сферу, самоактуалізацію та адаптивність. Теоретично було доведено, що зміни у соціальній, економічній, політичній обстановці в країні значною мірою впливають на особистість. Представлено внутрішній конфлікт особистості через неспівпадіння бажаного та дійсного, що значно впливає на ціннісну орієнтацію. Були наведені варіанти градації ціннісної сфери з точки зору мотивації, спрямованості особистості та загального розуміння, наведено ієрархічну структуру, котра дає розуміння значущості тих чи інших елементів ціннісної сфери. Також були наведені дослідження, що підтверджують міркування з приводу трансформації цінностей особистості під впливом нової соціальної групи, психологічного зростання, розширення та пізнання нових соціальних ролей. Сьогодні ведуться значні дослідження у напрямку розуміння ціннісної орієнтації, але через суб'єктивне сприйняття дійсності особистістю та багатовимірну структуру досі не сформоване розуміння щодо концептуалізації даного явища.

Ключові слова: трансформація ціннісної орієнтації, мотиваційна сфера, самоактуалізація, адаптація, інклюзивність.

The article is devoted to the transformation of a person's value orientations under the influence of a full-scale invasion, as the cause of changes. The multifacetedness and multidimensionality of the value sphere and its dynamic structure were shown. The article highlights the importance of studying the value orientation of an individual in connection with a problematic situation, which causes questions in understanding the driving forces of an individual. The cited studies, before the full-scale invasion, which were taken as a basis and showed the level of happiness, financial well-being, inner sense of security of the individual. The problems of researching the value sphere of the individual through the individual's subjective perception of the processes taking place in society are indicated. Factors and their consequences on value orientation, its influence on the motivational sphere, self-actualization and adaptability were presented in the theoretical study of domestic and foreign scientists. It was theoretically proven that changes in the social, economic, and political situation in the country have a significant impact on the individual. The presented internal conflict of the personality due to the mismatch between the desired and the actual, which in turn significantly affects the value orientation. Variants of gradation of the value sphere from the point of view of motivation, personal direction and general understanding were given. The given hierarchical structure gives an understanding of the significance of certain elements of the value sphere. Researches were also cited that confirm considerations about the transformation of personal values under the influence of a new social group, psychological growth, expansion and learning of new social roles. Today, significant research is being conducted in the direction of understanding value orientation, but due to the subjective perception of reality by the individual and the multidimensional structure, an understanding of the conceptualization of this phenomenon has not yet been formed.

Key words: value orientation transformation, motivational sphere, self-actualization, adaptation, inclusiveness.

УДК 159.9
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.52.36>

Богдан Ж.Б.

к.психол.н., доцент,
доцент кафедри педагогіки та психології
управління соціальними системами
імені академіка І.А. Зязюна
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

Ляшенко Б.Ю.

здобувач третього (доктор філософії)
рівня вищої освіти ОПП «Психологія»
кафедри педагогіки та психології
управління соціальними системами
імені академіка І.А. Зязюна
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Під час глобальних змін у країні є закономірним процесом трансформація психологічних аспектів особистості. Одним з таких аспектів є ціннісна орієнтація зі всією своєю багатомірністю та багато-

гранністю. Ті цінності та орієнтири, котрі були притаманні до повномасштабного вторгнення, нині зазнають значних перетворень через зміни у соціальній, економічній та політичній спрямованості держави.

Такі трансформації ціннісної сфери особистості значною мірою впливають на спрямова-

ність особистості, взаємодію індивіда з соціумом, організаційні структури, загальний та професійний розвиток. Через це відбувається і значна зміна як загалом у соціумі, так і в малих групах.

Факторами, котрі спричинили такі зміни, є бойові дії, котрі відбуваються в Україні. Доцільно сформулювати теоретичне розуміння процесу трансформації, а саме: як це впливає на мотиваційну сферу, які чинники беруть участь у самоактуалізації, що є адаптаційним моментом, а що слугує компенсацією. Таке розуміння дійсності через ціннісну сферу дозволяє пояснити спрямованість особистості, пріоритетність вибору, моральний компас та інклюзивність.

Зміни, що відбуваються зараз, все більше і більше трансформують парадигми, котрі були притаманні людям у нашій країні. Цей процес незворотний. Він зачепить усі сфери життя людини, зокрема міжособистісну, трудову, суспільну.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Ціннісна сфера особистості була пріоритетна за кордоном майже у всі часи, починаючи зі становлення та розвитку психологічних шкіл та напрямків.

Так, у 2020 році Український Центр Європейської політики провів «Світове дослідження цінностей» (“World Values Survey”, WVS), результати якого виявились такими: частина щасливих людей – 78%, частина незадоволених фінансовим становищем – 38,9%, відсутність відчуття небезпеки у власному помешканні фіксували 73,8% опитаних. У дослідженні представлена таблиця змін з 1996 р. до 2020 р., де можна прослідкувати збільшення кількості людей, котрі хочуть більше вільного часу (1996 р. – 26%, 2020 р. – 34,8%) [11]. Спираючись на ці дані, ми припускаємо, що різниця в отриманих результатах порівняно з сьогоднішнім може відрізнитись значною мірою через гарячу фазу війни.

Також Київський міжнародний інститут соціології у 2018 р. провів дослідження страху у населення країни та оприлюднив такі дані: страх голоду відзначали 27,3% опитаних, безробіття – 57,8%, нападу зовнішнього ворога на Україну – 36,9%, повернення до порядків часів застою – 11,3%, розпаду України як держави – 25,6%, наслідків катастрофи на ЧАЕС – 12,2%. [9]. Зазначені дані відносяться до моменту, коли проблемогенна ситуація була відносно локальною, зосередженою у Луганській та Донецькій областях. Коли бойові дії торкнулись всіх і кожного, показники досліджень будуть інакшими.

Наприкінці 2022 р. О.О. Кравченко та К.О. Чупіна з УДПУ ім. Павла Тичини провели

дослідження потреб серед ВПО, котрі проживали в Уманській громаді. Дослідження показали, що фінансової допомоги потребує 84,4% опитаних, матеріально-технічної – 13,3%, медичної 17,2%, психологічної 17,8%. Також було зазначено, що рівень втомлюваності склав 81,1%, тривожності – 78,9%, збудливість та агресивність досягла 73,9% [3]. З огляду на дані цього дослідження є можливість зробити висновок, що нині першочерговою задачею у громадян є закриття базових потреб, таких як їжа, безпека, сон, медична та психологічна допомога. Отже, цінності, що були притаманні людям до лютого 2022 року, можуть бути зовсім неактуальні, що прямо впливає на мотиваційну спрямованість особистості.

У 2023 р. О.В. Медведєва, проводячи дослідження серед ВПО, зазначила, що психологічне благополуччя прямо залежить від процесу реалізації власного потенціалу, досягнення цілей, відчуття власної цінності [5]. Такі дані підтверджують думку психолога гуманістичного напрямку А. Маслоу, що особистість орієнтується на самоактуалізацію як основоположну ціннісну спрямованість, а вже на базі цієї потреби вибудовується відношення до соціуму та життєвих труднощів [1].

Виклад основного матеріалу. Проблема розглядання ціннісної сфери особистості є однією з найважчих через суб'єктивний погляд індивіда на суспільство та події, що в ньому відбуваються. Отже, під ціннісною сферою вчені розуміють суб'єктивне сприйняття особистістю навколишнього середовища з моральної, етичної, ідеологічної та естетичної точки зору, що ідеалізується у внутрішньому світогляді. Також до переліку компонентів важливо додати мотиваційний комплекс індивіда, котрий залежить від внутрішнього або зовнішнього прояву ціннісних орієнтацій.

У своєму дослідженні Н.М. Мишко пропонує поділ ціннісної сфери з огляду на мотиваційні складники:

- потребо-мотиваційні аспекти життєдіяльності;
- ціннісно-сміслові аспекти;
- психологічну готовність до майбутніх дій [6].

Під компонентами потребо-мотиваційних складників учені розуміють потребу у безпеці як фізичну, так і психологічну, потребу інклюзії, потреби, спрямовані на самореалізацію, та егоцентричні потреби. Звернімося до досліджень О.О. Кравченко та К.О. Чупіної з УДПУ ім. Павла Тичини, які зазначили вкрай великі показники у базових потребах серед ВПО. Порівнюючи ці дані з дослідженнями 2020 року Українського Центру Європейської політики «Світове дослідження цінностей» (“World Values Survey”, WVS), ми виявили, що більшість мешканців країни відчувала себе в безпеці, перебуваючи

вдома. Таким чином, можливо екстраполювати ці дані на все населення країни, адже під час воєнного конфлікту навряд чи відчуття безпеки може бути притаманним більшості та мати мінімальне значення.

Компоненти, що стосуються ціннісно-смилових аспектів, можна визначати як цінності внутрішніх бажань, таких як гедонізм, соціальна культура, котрі групуються у блоки індивідуальних, соціальних та змішаних взаємовідносин. Так само у дослідженнях 2020 р. Українського Центру Європейської політики «Світове дослідження цінностей» («World Values Survey», WVS) було показано, що населення країни має велику потребу у вільному часі, самореалізації та самоактуалізації. Протиставляючи цьому дані, отримані в кінці 2022 р. О.О. Кравченко та К.О. Чупіною з УДПУ ім. Павла Тичини, зазначимо, що у цьому дослідженні у людей спостерігалась велика втомлюваність, значний показник агресії та збудливість і значний показник тривожності. Таке порівняння показників наштовхує на висновок, що соціальна активність як у міжособистісному, так і у професійному плані буде значно зниженою задля збереження та відновлення психологічних сил.

Психологічна готовність до майбутніх дій є розумінням особистості власної професійної спроможності, тотожності між уявленням та реальністю, внутрішньо емоційним станом. Спираючись на дослідження 2023 р. О.В. Медведєвої, де було доведено, що психологічне благополуччя є проєкцією досягнення власних цілей та реалізацією індивідом внутрішнього потенціалу, зазначимо, що під час нестабільної ситуації в країні украй мала кількість населення може зберігати високий рівень професійних навичок та більш-менш стабільний емоційний стан задля втілення у життя цілей та мрій та перебувати у гармонійних взаємовідносинах системи «особистість – соціум».

Беручи до уваги вищезазначені факти, ми робимо висновок, що вплив соціуму на особистість є значущим і знаходиться у постійній противазі між внутрішніми уявленнями та зовнішніми проявами.

У дослідженні А. Павліченко [8] запропонований поділ ціннісних орієнтацій на два види – ідеальні та конкретні. Під ідеальними розуміють абстрактні поняття особистості, такі як безпека, добробут, свобода. Такі категорії є уявленнями зовнішнього прояву особистості через суб'єктивне сприйняття. Під ними автор розуміє внутрішньо спрямовані категорії, а саме: чесність, логічність, акуратність. Дані структури є складовими частинами морального, етичного та ідеалістичного спектру особистості та слугують рушійними або стримуючими факторами поведінкових проявів індивіда. Важливою особливістю даних категорій є узгодження їх між собою, адже

взаємодія ідеального уявлення та конкретного відношення може створювати внутрішні конфлікти в особистості.

Під час розгляду ціннісної сфери особистості Т. Тимошук виділяє основні положення, котрі будуть характеризувати ціннісну сферу особистості:

- ціннісна сфера є основоположною структурою у свідомості людини;
- цінності виступають вираженням культури та моралі суспільства;
- цінності є провідними компонентами, через які особистість взаємодіє з зовнішнім світом;
- через ціннісну сферу особистість створює власне бачення навколишнього світу та своє ставлення до нього [10].

Отже, є розуміння того, що особистість є цілісною психічною структурою, яка має ієрархічну структуру свідомості, де ціннісна сфера є основоположним компонентом. Через таку психологічну структуру особистість формує та проєктує своє ставлення до себе, соціуму та місця в ньому.

Підтверджуючи думку про цілісну психологічну структуру, С.Д. Максименко [4] дає концептуальне поняття: «Особистість — такий об'єкт, в якому внутрішнє і є тією інстанцією, яка в принципі визначає все існування людини як такої». Науковець наголошує, що всі структури особистості залежать від внутрішнього світу індивіда. Диференційне вивчення особистості має бути об'єднане в структуру. Отже, ціннісна сфера особистості є складовою частиною психологічного внутрішнього світу особистості та динамічним компонентом, котрий переходить з одного стану до іншого під час онтогенезу.

Таким чином, О.М. Целякова у своєму дослідженні розглядає ціннісну сферу як ієрархічну структуру спрямованостей особистості:

- 1) загальної спрямованості інтересів і прагнень особистості;
- 2) ієрархії індивідуальних вподобань і зразків;
- 3) цільових і мотиваційних програм;
- 4) рівня вподобань;
- 5) уявлення про дійсне і механізми селекції за критеріями значущості;
- 6) міри готовності й рішучості до реалізації власного «проєкту життя» [12].

У даній градації основою поділу слугують індивідуальні ціннісні орієнтири, сформовані або вже трансформовані в онтогенезі особистості. Поділ показує внутрішні процеси та значущість їх у ціннісних орієнтаціях особистості. Завдяки тому, що цінності мають градаційну структуру, зміни що відбуваються в якійсь частині, не вступають в конфлікт з більш фундаментальними структурами.

В. Дуб [2] у своїх роботах зазначає, що трансформація, або формування нових ціннісних орієнтацій особистості, відбувається

під час зміни соціального середовища та слугує задля адаптації. Мотиваційна сфера при таких змінах формує стратегії для вирішення конфлікту між внутрішнім уявленням з приводу обставин, себе, майбутнього та зовнішніми реаліями, котрі не відповідають міркуванням. Загалом такий конфлікт слугує для психологічного розвитку особистості та розвитку адаптаційної спроможності як у ціннісних поглядах, так і в цілому.

Підтверджуючи цю думку, О. Москаленко [7] зазначає, що, окрім розвитку та вдосконалення адаптаційних механізмів, особистість має змогу проявити розвиток нових соціальних ролей. Отже, особистість починає формувати досі не пізнані соціальні контакти, відкривати для себе інші сторони міжособистісних взаємовідносин та просувати свої ідеали. Базуючись на цьому, розуміємо, що будь-яка нова соціальна ситуація для людини є рушійною через задіяння значної кількості адаптаційних механізмів.

Висновки. Підводячи підсумок, зазначимо, що ціннісна сфера особистості є багатогранною і невід'ємною складовою мотиваційної сфери, слугує фундаментом для світогляду особистості, має ієрархічну структуру та є адаптаційним механізмом. Через зміни, що відбуваються в економічній, політичній та соціальній сфері України, відбувається трансформація ціннісної сфери.

Загалом можливо виділити такі дихотомічні критерії, за якими проводиться класифікація цінностей:

- 1) матеріальні та духовні;
- 2) прагнення альтруїзму чи егоїзму;
- 3) саморозуміння, тобто абстрактні чи конкретні цінності;
- 4) термінальні, інструментальні;
- 5) індивідуальні, колективні, суспільні.

З наведених вище класифікаційних компонентів є можливість зробити висновок, що поділ на компоненти проводиться через сприйняття особистістю себе через емоційну сферу та когнітивні компоненти. Також є поділ на взаємодію особистості з соціумом та формування чи трансформацію ціннісних орієнтацій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Maslow A. *Motivation and Personality*. 2nd ed. New York : Harper & Row, 1970. 369 p.
2. Дуб В. Соціокультурні характеристики ціннісних орієнтацій вимушених переселенців. *Проблеми гуманітарних наук. Серія «Психологія»*. 2021. № 49. С. 61–71.
3. Кравченко О., Чупіна К. Соціально-психологічна реабілітація ВПО: з досвіду Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. *Габітус*. 2022. № 41. С. 251–254.
4. Максименко С.Д. Поняття особистості у психології. *Психологія і особистість*. 2016. № 1 (9). С. 11–17.
5. Медведєва О. Емпіричне дослідження особливостей соціального та психологічного благополуччя вимушених переселенців. *Габітус*. 2023. № 46. С. 188–192.
6. Мишко Н.М. Особливості розвитку мотиваційно-ціннісної сфери майбутнього психолога у процесі здобуття другої вищої освіти : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Харків, 2016. 23 с.
7. Москаленко О. В. Структурні компоненти ціннісно-сислової сфери особистості. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Серія «Філософія. Психологія. Педагогіка». 2013. № 1. С. 91–98.
8. Павліченко А. Ціннісні орієнтації у системі становлення особистості. *Психологія і суспільство*. 2005. № 4. С. 98–120.
9. Які проблеми турбують українців, травень 2018 : пресреліз та звіти / Київський міжнародний інститут соціології. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=772&page=1> (дата звертання: 20.08.2023).
10. Тимошук Г.В. Сутність і структура ціннісного ставлення майбутніх економістів до професійної діяльності. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2014. Вип. 17. С. 241–249.
11. Український центр європейської політики : світове дослідження цінностей 2020 в Україні. URL: <https://ucep.org.ua/doslidzhennya/world-values-survey-2020-in-ukraine.html> (дата звертання: 20.08.2023).
12. Целякова О.М. Духовність і ціннісні орієнтації студентської молоді України в трансформаційному суспільстві. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2009. Вип. 38. С. 222–233. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpqgzdia_2009_38_24.